

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора,
Тимошенко Віри Іванівни про дисертацію Абрамович
Руслани Миколаївни на тему «Принцип незворотності дії
закону в часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення
його застосування в Україні», подану до захисту на
здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

Тема дисертації Р.М.Абрамович є актуальною як для науки, так і для політико-правової практики, оскільки кардинальні перетворення у сучасній державі і суспільстві зумовлюють новий рівень розуміння і нові підходи до проблеми часової характеристики реалізації норм права. Дія норм права має бути адекватною сучасній ситуації. Потреби переосмислення наукового знання про принципи дії закону у часі пов'язані з наступним: 1) конституційним проголошенням України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою і, як наслідок, – визнанням пріоритету особистості, її прав і свобод; 2) інтеграцією України у світове співтовариство і більш активною її участю у міжнародному співробітництві щодо боротьби зі злочинністю; 3) суттєвим реформуванням законодавства, особливо кримінального та кримінального процесуального; 4) потребами правозастосовної діяльності; 5) необхідністю нових методологічних підходів до осмислення основних понять і категорій загальної теорії права і держави. Від правильного застосування нормативно-правового акту залежить законність і правопорядок у державі, можливість реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, у тому числі свобода і життя людини. Отже, чітке визначення часових характеристик дії того чи іншого нормативно-правового акту має суттєве практичне значення, а наявність єдиних критеріїв і механізму визначення стану нормативно-правового акту з точки зору його дії – ще й важливе теоретичне значення.

Сучасна правова система України, як частини європейської цивілізації і культури, орієнтується на лінійне, стійке, організоване, послідовне, точно

фіксоване сприйняття часу. Принцип незворотності дії закону в часі сприяє упорядкуванню суспільних відносин, стабілізації суспільства і держави. Проте у ряді випадків, виходячи з гуманних міркувань, можливі винятки з названого принципу. Проблема законодавчих винятків у вітчизняній і зарубіжній науці належить до розряду малодосліджених. До того ж процес інтенсивного оновлення всієї правової системи, що відбувається в Україні, супроводжується спробами сформулювати принципово нову правову ідеологію. Цей процес не міг не торкнутися тих глибинних основ, на яких базується право. За таких умов цілком природним є відродження інтересу вчених-юристів і практиків до проблеми фундаментальних правових засад, зокрема до чинників їх формування та реалізації, до окремих принципів права, один із яких і розглядається в даній роботі.

Тема дисертаційного дослідження відповідає напрямам дослідницької діяльності кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук факультету правничих наук НаУКМА. Зокрема, положення дисертації, що присвячені міжнародній та вітчизняній судовій практиці застосування принципу незворотності дії закону в часі, відповідають меті наукового проекту «Принцип верховенства права та проблеми його реалізації» (номер державної реєстрації 0112U007427), який здійснюється кафедрою. Вказана обставина також визначає актуальність теми дисертації.

Чітке визначення предмета дослідження, яким є аналіз науково-правової доктрини, правового регулювання та судової практики щодо формування і застосування принципу «*Lex ad praetorian non valet*» та перспектив їх вдосконалення в Україні (с.6), дозволило автору скласти цілісний план роботи, в якому представлено історичні, теоретичні та методологічні аспекти проблеми незворотності дії закону в часі. Органічне поєднання перерахованих аспектів дало можливість визначити сутність незворотності дії закону в часі; дослідити процес зародження та юридичного становлення принципу незворотності дії закону в часі; дослідити генезис винятку із принципу незворотності; дослідити співвідношення винятку із принципу незворотності

дії закону в часі з іншими видами темпоральної дії правових норм; проаналізувати законодавчі акти держав різних правових систем на предмет закріплення в них принципу незворотності дії закону в часі, встановити особливості текстуальних конструкцій останнього в них; проаналізувати міжнародну та вітчизняну судову практику щодо застосування принципу «*Lex ad praetorian non valet*»; проаналізувати вітчизняну правову доктрину, дотичну до концепції незворотності; дослідити стан юридичної регламентації принципу незворотності дії закону в часі у вітчизняній правовій системі та його практичного застосування, зокрема в судовій практиці; запропонувати напрями та конкретні шляхи вдосконалення законодавчого (передусім на конституційному рівні) регулювання принципу незворотності та практики його застосування. Робота Р.М.Абрамович за своєю внутрішньою будовою постає як багаторівневе дослідження, в якому авторський пошук та авторська аргументація розвиваються одразу на декількох наукових рівнях: абстрактно-теоретичному, історико-правовому, теоретико-практичному тощо.

Дисертація Р.М.Абрамович має всі ознаки наукової новизни. Вперше у вітчизняній юридичній науці акцентується увага на загальнотеоретичних аспектах незворотності дії закону у часі, зумовлених зміною методологічних підходів до праворозуміння, антропологізацією права. На мою думку, найбільш істотне значення для науки теорії держави і права мають нижчезазначені теоретичні узагальнення, тези і положення дисертації.

1. Дослідження зародження ідеї незворотності та її концептуального оформлення. Автор простежує появу і розвиток цієї ідеї від Давньої Греції і Риму до початку ХХІ століття і переконливо доводить, що саме Античність сформувала юридичну площину для ідейної реалізації принципу незворотності, помістивши останню у важливі правові документи епохи. Цього не можна сказати про виняток із принципу незворотності («*Lex retro agit in mitius*»), який в епоху Античності існував виключно у вигляді ідеї, про яку подекуди згадувалось в правових реформах тієї доби, проте швидше несвідомо (с.148). В Новий час відбулося концептуальне оформлення незворотності, що

створило міцне підґрунтя для зміцнення його правових позицій в більш пізні часи (с.149). XX століття стало заключним періодом для остаточного формування принципу незворотності та його юридичного закріплення. Саме XX століття підняло «*Lex ad praetorian non valet*» до рівня основоположного фундаментального принципу, над яким воля законодавця не мала впливу (149). У процесі дослідження ретроактивного законодавства різних тоталітарних держав автором виявлено порушення даного принципу та виокремлено конкретні способи надання закону зворотної сили (с.47–48).

2. Дисертантом слушно зазначено, що держава в особі законодавчого органу, змінюючи чинне законодавство, постійно балансує між необхідністю відповідних змін та збереженням стабільності в суспільстві (в інтересах своїх громадян). Це досягається, як правило, через надання акту негайної, зворотної або переживаючої дії (с.54).

3. Незаперечний інтерес становлять результати порівняльно-правового дослідження специфіки текстуальних формулювань принципу незворотності дії закону в часі у законодавчих актах держав різних правових сімей (с.83, 105, 106). На основі цього дослідження автором запропоновано нову текстуальну конструкцію принципу незворотності з розширеною сферою дії його винятку, що поширюється не тільки на нормативно-правові акти, що пом'якшують чи скасовують юридичну відповідальність особи, але й на інші, які будь-яким чином покращують її правове становище (с.8, 116).

4. Р.М.Абрамович переконливо доводить, що Нюрнберзький процес був не тільки значною історичною подією, але й значною мірою подією правотворчою. У ньому було порушено питання, які стали основою нових підходів до праворозуміння та правореалізації, зокрема стосовно принципу незворотності дії закону в часі. Позиція трибуналу щодо пріоритету основоположних принципів права над традиційними принципами правосуддя підкреслила соціальну спрямованість правила про незворотність дії закону в часі та поставила остаточну крапку в спекуляціях навколо незворотності в цілому. Фіксація у міжнародно-правових актах (Загальній декларації прав

людини, Конвенції про захист прав і основоположних свобод та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права) аспекту незворотності в частині розширення правової регламентації злочинного діяння (з внутрішньодержавного рівня до міжнародного) дозволила уникнути в майбутньому маніпуляцій, пов'язаних з буквальним тлумаченням принципу «Lex ad praetorian non valet» з метою виправдання осіб, винних у вчиненні злочинів (с.106).

5. Дуже важливим є аналіз співвідношення винятку із принципу незворотності дії закону у часі з іншими напрямками темпоральної дії правових норм. Автором простежено безпосередні та опосередковані зв'язки між цими формально-юридичими способами умовного управління часом, що може послужити основою для врегулювання існуючих законодавчих прогалин відносно темпоральної дії правових норм (с.7). Питання про межі зворотної дії закону є дуже актуальним з огляду на мінливість, нестабільність законодавства в часи його реформування. Досить поширеною є ситуація часового розриву між зверненням особи за реалізацією свого права до державного органу чи органу вого самоврядування і прийняттям відповідного правозастосовного акту. У випадку скасування судом правозастосовного акту (наприклад, у зв'язку з визнанням його незаконним) цей період збільшується. Суд виносить рішення про усунення допущеного порушення прав, але само законодавство, яке підлягає застосуванню у даній ситуації, за цей час встигає змінитись, що робить фактично неможливим відновлення порушеного неправомірним актом права.

6. Заслуговує на увагу дослідження процесу застосування принципу незворотності дії закону в часі у діяльності міжнародних та окремих авторитетних національних судових органів деяких країн (ФРН, Королівство Бельгія). Автором запропоновано варіанти імплементації відповідного правового досвіду в законодавство України (с.99–108).

7. Проаналізовано практику Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції щодо застосування принципу «*Lex ad praetorian non valet*», виявлено суперечності у правових позиціях та підходах щодо його розуміння та застосування. Запропоновано шляхи подолання зазначених суперечностей на основі правового досвіду міжнародних судових установ та внутрішньодержавної судової практики окремих держав, насамперед через поглиблену судову аргументацію (с.117–127).

8. Отримали подальший розвиток положення щодо співвідношення винятку із принципу незворотності з ультраактивною дією правових норм, та в цьому контексті способи надання акту ультраактивної дії. Запропоновано поряд з іншими способами надання акту переживаючої сили окремо виділити такий, що передбачає ультраактивну дію шляхом закріплення тривалого строку переходу від норм раніше чинного акта до приписів новоприйнятого (с.9).

У результаті проведеного дослідження отримано нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки теорії держави і права.

Висновки, наукові положення і рекомендації дисертації Р.М.Абрамович належно обґрунтовані. Їх достовірність забезпечується як необхідною аргументацією, так і посиланням на використану наукову літературу (181 джерело). Частину використаних джерел становлять іншомовні матеріали в оригіналі: російською, англійською, французькою та німецькою мовами, переклад яких виконаний дисертантом самостійно. Автором застосовано систему загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Все це дало можливість одержати вагомі наукові результати, які мають істотне значення для подальших наукових досліджень як принципу незворотності дії закону в часі, так і взагалі дії нормативно-правових актів у часі.

Висновки і положення дисертації можуть бути використані для подальших наукових досліджень проблем, пов'язаних із удосконаленням законодавства України, зокрема статті 58 Конституції України, у практичній діяльності, у

першу чергу діяльності правотворчій, наприклад, Верховною Радою України при розробці змін до Конституції України. Результати дослідження також можуть бути використані у навчально-методичному процесі для підготовки лекційних та семінарських занять з курсів теорії держави і права, історії держави і права, історії вчень про державу і право.

Апробація роботи Р.М.Абрамович підтверджується її публікаціями: п'яти статей у фахових виданнях в Україні; однієї – у закордонному фаховому виданні; трьох тез доповідей на наукових конференціях. У вказаних публікаціях повністю викладено основні результати дисертації.

Дисертаційна робота відзначається логічністю суджень автора, послідовністю викладення тексту. Крім здатності узагальнювати матеріал, продуктивно працювати з джерелами, Р.М.Абрамович продемонструвала наявність глибоких знань у сфері теорії держави і права, широку ерудицію, уміння обґрунтовувати власну позицію.

Структура дисертації є обґрунтованою, зміст досліджуваної теми повно і послідовно розкривається в основних її розділах. Зміст автореферату відповідає змісту дисертації. Дисертація і автореферат оформлені відповідно до державного стандарту.

Разом з тим дисертаційна робота Р.М.Абрамович не позбавлена окремих недоліків.

1. Потребує уточнення мета роботи, яка, за словами автора, «полягає у комплексному дослідженні принципу незворотності дії закону в часі, передусім через еволюційну призму та досягнення міжнародної правової теорії і практики, а також аналізі шляхів імплементації відповідного правового досвіду в законодавство України» (с.5). Дослідження – це процес, шлях досягнення мети, але не сама мета.

2. Автор простежує еволюцію принципу незворотності дії закону в історії світової політико-правової думки та його нормативне закріплення. Однак не згадує про нормативне закріплення вказаного принципу в Російській імперії у

XVIII ст., до складу якої на той час входила Україна. Так, в часи царювання Катерини II принцип «Lex ad praetorian non valet» було закріплено в іменному Указі від 18 грудня 1785 р., даному генерал-прокурору, князю В'яземському, в якому сказано, що закон «действует токмо на времена будущие, а не на прошедшие»¹.

3. Дослідження проблеми незворотності дії закону в часі, зокрема винятку з цього принципу (як і інших видів темпоральної дії правових норм) дає можливість зробити висновки щодо непослідовності, нерівномірності плинності часу у правовій системі. Нормативно можливі ситуації, коли час «повертається» для певних суб'єктів права, відсилає їх у минуле. Скасування акта (або розірвання договору), знищує правові наслідки, які вже породжені актом. Вказаний аспект проблеми не знайшов належного відображення в дисертації. Звернення ж до цього питання дало б можливість розмежувати два різновиди прояву зворотної сили закону: коли дія нового нормативного акта поширюється на факти минулого, правові наслідки яких ще не настали і якщо такі наслідки вже настали. Методологічне значення даної проблеми для теорії права полягає у можливості розмежувати об'єктивно-реальний час, перцептуальний (що сприймається людиною як суб'єктом права) і концептуальний (що теоретично осмислюється).

4. Потребує уточнення застосування в дисертації культурно-правового методу (с.6).

5. Бажано було розглянути питання поширення винятку із принципу незворотності дії закону в часі на акти офіційного тлумачення норм права (інтерпретаційно-правові акти), зокрема щодо меж зворотної сили таких актів.

¹ О позволении дворянам, кои прежде издания жалованной Грамоты выбраны были в должности, пользоваться и впредь таковым преимуществом, хотя бы и не имели они чинов, дающих на сие право // Жалованная грамота благородному российскому дворянству с принадлежащими к оной узаконениями с 1785 по апрель месяц 1817 года. – СПб., 1817. – С.28.

Однак вказані недоліки не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження. Роботу виконано на належному професійному рівні.

Таким чином, всі завдання, поставлені здобувачем, виконано, мета дослідження досягнута. Дисертація Р.М.Абрамович «Принцип незворотності дії закону в часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні» є самостійним і завершеним науковим дослідженням складної і актуальної проблеми юридичної науки, рівень розробки якої відповідає вимогам п. 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013р. Руслана Миколаївна Абрамович заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права

юридичного факультету

Київського національного

лінгвістичного університету

В.І. ТИМОШЕНКО